

УДК 328.18

Гайворонюк Наталія

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІД КУТОМ ЗОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Пропонований матеріал присвячено осмисленню зв'язку проблеми української ідентичності з національною безпекою. Виділяється поняття «українська ідентичність» через зіставлення її з конкуруючими проектами ідентичностей. Наголошується на сучасному стані вивчення проблеми української ідентичності.

Ключові слова: українська ідентичність, регіонально-територіальна ідентичність, національна безпека.

Gaivoroniuk N. Ukrainian identity and national security

Filed a theoretical material, which refers to the ratio of ukrainian identity. Show connection between ukrainian identity and national security. Analysed theories of identity.

Keywords: national identity, ukrainian identity, national security.

Гайворонюк Н. Украинская идентичность с точки зрения национальной безопасности

Анализируются современные концепции идентичности в ее связи с национальной безопасностью. Раскрываются конкурирующие проекты идентичностей. Акцентируется на современном понимании проблемы украинской идентичности.

Ключевые слова: украинская идентичность, регионально-территориальная идентичность, национальная безопасность.

Важливою умовою розвитку України на її сучасному етапі є соціально-економічна та політична стабільність у забезпеченні якої важливу роль відграють процеси, що відбуваються у площині ідентифікаційних процесів. У цьому сенсі проблема національної ідентичності акумулює різноманітні аспекти відносин між людьми як соціальними суб'єктами та створює онтологічне підґрунтя для забезпечення пріоритетної мети національ-

ної безпеки, якою є зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей.

У зарубіжній і вітчизняній літературі проблеми національної ідентичності присвячено чимало досліджень. Зокрема, у наукових працях В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, А. Карася, М. Козловця, І. Кресіної, Л. Мазур, Л. Нагорної, Ю. Павлуна, Л. Панасюка, М. Розумного, М. Степико знайшов висвітлення соціально-філософський аспект цієї проблеми, соціологічні аспекти відображені у наукових публікаціях Т. Даниліної, Н. Кондратьєвої, О. Симонової, О. Філіпової, Н. Черниш, А. Ятвецької та ін. Велику актуальність у дослідженні проблеми ідентичності мають фундаментальні розвідки С. Гантінгтона, Е. Сміта, Ф. Фукуями, Д. Шнаппер. Разом з тим залишаються не до кінця вивченими концепти і конструкти національної ідентичності під кутом зору її взаємодії з національною безпекою, що потребує окремої уваги, адже у свідомості громадян саме ідентичність і національна безпека сходяться в образі України як гаранта забезпеченого існування [2, с. 170].

Дискусії, що нині тривають між представниками різних галузей знання (соціально-філософського, культурологічного, політологічного, соціологічного і т. п.) щодо змісту й характеру ідентифікаційних процесів свідчать про те, що сучасний дискурс ідентичностей має міждисциплінарний характер, включає у себе не лише концептуальні підходи, але й узагальнення емпіричного матеріалу щодо змісту і характеру ідентифікаційних практик, які мають місце в Україні.

На думку окремих авторів, українська національна ідентичність досі є «незавершеним проектом» і справді проходить етап, який розвинені європейські держави-нації минули в період модерну. На жаль, констатується факт відсутності ідейного ядра національної свідомості, національної ідеї, яка б об'єднала українців і послугувала потужним стимулом національного зростання. Варто визнати слушність такого зауваження і підкреслити, що за умов, коли найбільшою є готовність українців об'єднатись хіба навколо ідеї добробуту, консолідувати українське суспільство можуть лише загальнонаціональні інтереси, пов'язані з існуванням України як незалежної держави. «Цементуючою» основою таких інтересів виступає поняття національної безпеки, а також існування латентних потенційних загроз внутрішнього і

зовнішнього характеру, які ставлять людину перед проблемою пріоритетного вибору цінностей. Пригадаймо, як аналізуючи причини кризи американської ідентичності, С. Гантінгтон справедливо зауважив, що консолідація нації відбувається на засадах *спільного* інтересу заради підтримки своєї країни, обстоюванні її іміджу, коли, наприклад, відчути свою приналежність до американської нації виявилось важливішим за соціальні, расові, етнічні та інші розбіжності [12, с. 25].

Будемо виходити з того, що саме *спільні* інтереси впливатимуть на формування української ідентичності як онтологічної основи національної безпеки і саме вони визначатимуть характер відносин між титульною нацією та етнічними меншинами, що проживають в Україні і є її громадянами, здатними до власного сприйняття та ідентифікації крізь систему українських цінностей. Разом з тим потрібно прийняти до уваги той факт, що сучасний український соціум є далеко неоднорідним і характеризується як біполярний (Л. Нагорна). Лише третина населення країни (за оцінкою М. Рябчука) ідентифікує себе з українською політичною нацією, дві третини є представниками регіонально-територіальної ідентичності, про яку йтиметься нижче [10, с. 201–203]. Крім того, напруженість в ідентифікаційному полі постійно підтримується конкуренцією трьох основних ідеологій – комуністичної, ліберальної, націоналістичної, а також – протистоянням українського та російського націоналізмів. Як слушно вказує Л. Нагорна, конкурують не так самі ідеології, як створювані ними «фобії» – русофобія й українофобія [7, с. 172, 181]. Суттєвим чинником розмивання української ідентичності М. Панасюк називає масовий білінгвізм, який впливає і впливатиме на формування ідентичності в Україні [8].

За таких умов творення української ідентичності є складним і поступовим процесом, під час якого не тільки формуються, закріплюються, але й можуть змінюватись уявлення про характер обраних цінностей для кожного з учасників процесу, моделюється образ дійсної і майбутньої України. Причому йдеться не лише про суто раціональний рівень, а й – емоційний, семантико-міфологічний. Підкреслимо, що це стосується не лише українців, але й інших етносів і народів, що проживають в Україні. Власне тому українську ідентичність можна тлумачити як загальнонаціональну проблему, безпосередньо пов'язану із про-

блемою національної безпеки, пріоритетними завданнями якої є «формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей» [3]. Додамо, що зовнішній аспект національної безпеки значною мірою забезпечується вирішенням завдань, про які йшлося вище. Забезпечення стабільності і громадянської злагоди є важливим завданням для країни, де згідно з даними Всеукраїнського перепису населення проживають представники понад 130 національностей та народностей. Спираючись на цей об'єктивний факт, експерти характеризують складну структуру ідентифікацій українського суспільства, що не завжди мають спільні національні засади. Про це ж свідчить морально-психологічна налаштованість громадян України. Так, наприклад, у 2010 р. за результатами моніторингу середній індекс національної дистанційованості (за семибальною шкалою) громадян України стосовно різних її етносів (за винятком українців, росіян та української діаспори) був досить суттєвим – 5,2 бала. Цей результат відобразив загальну тенденцію, що діяла упродовж тривалого часу (1992–2008 рр.), коли відбулося суттєве збільшення і загального показника національної дистанційованості, і показників «дистанціювання» населення України майже від усіх національностей [1, с. 331–342]. Подібні тенденції є реальними і потребують наукового аналізу, адже держава не повинна залишатись осторонь формування ідентичності з цінностями, в яких сама не зацікавлена. Інша справа, якщо державна політика підміняється інтересами кримінально-олігархічних, проімперських, комуністичних або просто нарцисичних інтересів мафіозних груп, які понад усе прагнуть влади задля власної політичної репрезентації потрібної їм для самозбереження. Проблема розпізнання таких прихованих інтересів, як вказує А. Карась, полягає в тому, що вони не артикулюються прямо, а підводяться під інтереси культурної репрезентації і прагнення культурної ідентичності. Яскравим прикладом конвертації приватних інтересів у національно-державні, вказує він, є безліч корпоративних груп, що діють під маскою політичних партій і служать не громадянській спільноті [4]. По-друге, тенденція до зниження «градуса» національної позиції змушує замислитись над питанням надій-

ності соціальної системи, її безпеки. Тим паче що йдеться про зростання ролі «регіональної ідентичності», яка витісняє на другий план поширення українських цінностей зі всіх сфер соціального життя. М. Степико зазначає що для України регіональний чинник є важливим виміром ідентифікаційних практик, в той же час визнаючи, що регіональною самосвідомістю можна успішно маніпулювати, оскільки регіоналізм має дуалістичний, асоціативно-дисоціативний фундамент і за наявності сформованої ідеології може призвести як до сепаратизму, так і до сецесії, тобто до виділення регіону зі складу держави [11, с. 183-185] Підкреслимо, що поширення подібної практики є загрозливим фактором національної безпеки і не відповідає інтересам України як держави. Потрібно зауважити, що однією з причин зародження сепаратистських настроїв може бути застосування різноманітних психологічних технологій, зокрема, маніпулювання свідомістю людини (з метою, наприклад, боротьби за владу). Таким чином, процес ідентифікації, а точніше самовизначення людини в системі суспільних ідентитів є складним процесом, в якому свідомість людини, її моральний і психологічний ресурси проходять випробування на міцність. А. Карась порівнює людину, що стоїть на роздоріжжі ідентифікаційного вибору з особою, що має гетерокефальну(багатоголову) ідентичність. Це такого гатунку ідентичність, в якій соціальне, культурне й епістемне перебувають у різних «головах», між якими немає діалогу й комунікації. Погодьмося, що лише за умови перетворення подібної людини на свідомого громадянина, а населення України – на громадянську спільноту може утворитися єдина модерна нація, що складається з рівних у громадянських правах осіб та різних у своїх приватних правах людей [4]. На наш погляд, правильний посил для усвідомлення кореляції національного і громадянського у процесах державотворення дає французька дослідниця Д. Шнаппер. Насамперед, вона вказує про те, що слід залишити позаду історичне протиставлення між «етнічним» і «громадянським» та визнати, що не існує двох ідей націй, а ідея нації лише одна, і що головна особливість нації полягає в об'єднанні населення у спільноту громадян, існування якої зумовлює внутрішню та зовнішню політику держави. По-друге, як вона зазначає, що «будь-яка національна відбудова відбувається на базі етнічних елементів, які потім намагаються посилити власне національні

установи. ... Ідея нації, в аналітичному визначенні, – це водночас ідея інститутів у представницькому розумінні» [13, с. 8, 29].

Сьогодні конструкт української ідентичності, який може витримати на собі державну і суспільну безпеку є найбільш «надійним» тоді, коли єднає в собі національні і громадянські цінності, а не протиставляє їх. Така ідентичність сьогодні позиціонує себе у статусі національно-громадянської. Її сутність, за Н. Кондратьєвою і А. Ятвєцькою, у тому, що вона якісно характеризує соціальний суб'єкт, який свідомо прийняв «цінності національної держави, а також цінності культури цього етносу як провідних елементів своєї ціннісно-нормативної системи, зумовлюючих направленість і інтенсивність його діяльності у різних сферах суспільного життя» [6].

Важливу роль у конструюванні української ідентичності, яка сьогодні набула статусу загальнонаціональної проблеми, повинна була б відігравати державна етнополітика, пріоритети якої мали б бути скеровані на консолідацію громадянської спільноти й усунення конфліктного характеру ідентифікаційних відмінностей, що мають місце в практиці міжетнічних відносин сучасної України.

У Стратегії Національної безпеки України (2007) характер цих відмінностей артикулюється в контексті потенційних загроз національній безпеці України. Як стратегічну мету у цьому документі визначено «досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина» [9].

Однією з причин, що гальмує і ускладнює забезпечення національної єдності та соборності української держави, як вказується у Стратегії, є наявність ціннісно-світоглядного розшарування українського суспільства, що зумовлене культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України та поглиблене внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил (п. 2.1). Як нагальні завдання політики національної безпеки визначені збереження та розвиток духовних та культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різнома-

нітності. Серед загроз національній безпеці названо неадекватність реагування державних органів на конфліктні загострення у сфері політичних, економічних, соціальних, міжетнічних, міжконфесійних відносин, радикалізацію суспільних настроїв і поширення проявів екстремізму, зокрема інспірованих із-зовні. І нарешті, найголовнішим завданням політики національної безпеки у внутрішній сфері визначено створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей, усунення бар'єрів культурного, конфесійного, мовного, регіонального характеру на основі додержання конституційних гарантій і свобод людини та громадянина, а також – пріоритетність всебічного розвитку української культури та української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України [9]. Отже, українська ідентичність і національна безпека представляють собою дві базових цінності українського буття. Вони взаємопов'язані та взаємозалежні, адже торкаються фундаментальних основ існування української держави і громадянського суспільства, на яких вибудовуються буттєві (онтологічні) основи для майбутнього України.

Література:

1. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні 1992–2008: висновки / Є. Головаха // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с.
2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад: есеї / Грицак Я. – К. : Критика. – 2011. – 350 с.
3. Закон «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/anot/964-15>.
4. Карась А. Ф. Громадянська ідентичність як чинник демократичного розвитку сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Karas.html>.
5. Козловець М. А., Павлун Ю. І. Теоретичні засади дослідження формування української національної ідентичності / Грані. – № 2 (82). – 2012. – С. 32–41.
6. Кондратьева Н. А., Ятвецкая А. В. Сравнительный анализ межпоколенческих различий гражданской и этносоциальной идентичностей в современном украинском обществе (на примере г. Одессы) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vonu_sip/2011_8/pdf/str_007-014.

7. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Нагорна Л. П. – К. : НАНУ. Ін-т політичних і етнонац. досліджень, 2002. – 272 с.
8. Панасюк Л. В. Багатоманітність ідентичностей: вибір України // «Гілея: науковий вісник». Збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 51(9). – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gileya.org.ua.
9. Про Стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.
10. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К. : «Критика», 2000. – 303 с.
11. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с
12. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Хантингтон С. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
13. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Шнаппер Д. ; пер. з французької Р. В. Мардера. – Харків : Фолю, 2007. – 223 с.